

Мађари и Срби са две стране промењиве границе 1941–1948, тематски зборник радова. Будимпешта: Мађарска академија наука, Филозофски истраживачки центар, Историјски институт, 2016, 383.

Зборник радова који се налази пред читаоцима настао је као резултат сарадње Српске академије наука и уметности и Мађарске академије наука, односно њихове мешовите Комисије за откривање историјске прошлости која је формирана децембра 2010, на иницијативу и уз подршку председника двеју суседних држава. Циљ формирања комисије је да се на стручно утемељен и свеобухватан начин истраже догађаји и процеси у периоду од 1941. до 1944/45. године, односно у времену које је било оптерећено злочинима са обе стране, који су деценијама изазивали узнемирење, оштре расправе и спречавали помирење два народа. Књига која је пред нама у средиште пажње је поставила Мађаре и њихову судбину у Војводини у најосетљивијем тренутку, у јесен 1944, а аутори чланака су покушали да прикажу више аспеката не само догађања током те јесени већ и читавог бурног периода од 1941. до 1948. када се много тога мењало – почев од државне границе до околности које су одређивале ко ће бити целат а ко жртва.

Тематски зборник радова *Мађари и Срби са две стране промењиве границе 1941–1948* састоји се из три веће целине. Одкупно 17 радова, у прву целину под називом Интерпретације и истраживање чињеница сврстано је пет радова. Први од њих, „Југославија 1941–1948. године“ аутора Јожефа Јухаса представља кратак и целовит приказ настанка и развоја социјалистичке Југославије у најранијем периоду, од 1945. до 1948. Написан је на основу релевантне литературе, пре свега за мађарске читаоце и са циљем да послужи као неопходан квантум знања који је потребан да би се разумео контекст у коме је решавано питање мађарске националне мањине у послератној Југославији. У том смислу Јожеф Јухас нарочито истиче чињеницу да је преобликовање Југославије према совјетском моделу, за разлику од других источноевропских земаља, предводила КПЈ, која је иза себе имала успешну антифашистичку борбу и широку подршку у народу. Он стога закључује да је та чињеница условила да раној фази развоја социјалистичке Југославије поред стаљинистичког може да се припише и националистички карактер, и то у смислу југословенства. Овај рад такође садржи и кратак осврт на оцене овог периода југословенске историје које су дале историографије земаља насталих распадом Југославије. Следећи рад у овој целини „Партијске директиве и интерпретирање прошлости. Приступи и промене гледишта у југословенској и српској историографији“ написао је Ласло Биро. У средишту пажње аутора је историографија послератне Југославије и задаци на којима је радила у складу са интересима и жељама владајуће партије – СКЈ. Ласло Биро указује на то да је задатак било приказивање историје народа Југославије као историје многоструких веза и сарадње у прошлости, а што се тиче периода Другог светског рата, инсистирање на подједнаким заслугама свих народа и народности када је у питању било ослобођење земље, као и

успостављање симетрије када су у питању били злочини почињени у међусобним сукобима. Као полазна основа узет је Титов говор на V конгресу КПЈ. Међутим, Биро учова и да је југословенска историографија од самог почетка била устројена према националним, односно републичко-покрајинским оквирима у којима је сваки народ изучавао своју историју. Са протоком времена и слабљењем улоге комунистичке партије, у комбинацији са све већом политичком и економском децентрализацијом, историчари у Југославији су све ређе успевали да пронађу заједничка становишта о питањима прошлости, да би пред распад СФРЈ и у годинама које су уследиле заузеле дијаметрално супротне ставове. Трећи рад прве целине зборника носи наслов „Словеначке жртве масовних убистава после Другог светског рата. Резултати досадашњих научних истраживања и историографије“ а његов аутор је Берђ Лукач. Овај рад се бави пре свега судбином око 10.000 словеначких домобрана који су последњих дана Другог светског рата стрељани на више локација у Словенији, истовремено са другим припадницима поражених квислиншких војних формација са територије Југославије а који су претходно враћени из Аустрије где су се масовно предавали западним савезницима. У средишту пажње аутора је и питање односа словеначке државе и друштва према овом питању почев од осамостаљивања Словеније 1991. године. Најзад, Лукач се бави перспективама које постоје када је у питању даље истраживање ове теме, посебно се осврћући на то да би појава нових извора (пре свега оних насталих радом некадашњих савезних служби безбедности у Београду), а који су тренутно недоступни истраживачима, могла да баца ново светло на ово питање о коме нема сагласности ни међу истраживачима у самој Словенији. Четврти рад првог дела зборника *Мађари и Срби са две стране промењиве границе 1941–1948.* под насловом „Чувар савести нације. Тибор Череш: (хладни дани и 'још хладнији дани')“ написала је Енике А. Шајти. Она се у овом тексту бави анализом настанка књижевних дела Тибора Череша *Хладни дани* и *Још хладнији дани*, од којих је прво посвећено новосадској рацији из 1942. године а друго освети југословенских партизана према Мађарима 1944/45. године. Циљ ауторке је био не само да на основу пишчеве заоставштине реконструише историју њиховог настанка већ и њихов тадашњи утицај на јавност па и њихове могуће интерпретације у данашњем времену. Она се бави и питањима извора на основу којих су ове књиге писане, начинима на које је Череш до њих дошао, али и његовим грешкама приликом критике тих истих извора које су довеле до преувеличавања броја мађарских жртава 1944/45. Енике Шајти на крају закључује да су ове две књиге, и поред недостатка критике извора и погрешног броја жртава, значајно утицале на мађарску културу сећања и подвлачи да њихов аутор не може бити одговоран због тога каква се национална култура сећања изродила из његовог дела. Последњи текст у првом делу зборника написала је Јудит Пихурик и насловила га „*Или они или ми*. Тридесет година после рације у Чуругу“. Овај занимљив текст бави се случајем 33 особе које су осумњичене за учешће у крвавим догађајима током рације у Чуругу 1942. а које су судски процесуиране у периоду од 1967. до 1973. године. У

средишту пажње ауторке, на основу судских списа од чак 4.000 страна, налази се представа починилаца о њима самима: на који начин су видели себе у тим догађајима, чиме су правдали своје поступке и како су видели саучеснике у тим неделима. Ауторка јасно наглашава да јој није циљ реконструкција догађаја јер на основу ових судских списа догађаји су сагледани искључиво из угла починилаца недела док се глас жртава и преживелих није могао чути. На тај начин, она се позабавила судбинама појединаца у ратним условима, не доводећи у питање невиност жртава нити одговорност наредбодаваца.

Другу целину зборника, насловљену Појединац и заједница у вртлогу промене режима, сачињава укупно девет радова, од којих је први „Штампа и сећање: ‘Delvidek’ (Јужна област) и ‘Војводина’ између 1941. и 1948. године“ написао Чаба Ковач. Текст третира овај период пре свега због двоструке промене која се догодила управо тада. У средишту пажње је лично искуство појединаца, односно мађарске заједнице на територији Војводине која је од пролећа 1941. до јесени 1944. поново постала „Делвидек“ да би од јесени 1944. иста територија опет постала Војводина и била враћена Југославији. На основу писања два најзначајнија листа која су у том периоду излазила на територији Војводине на мађарском језику, као и на основу оралне историје и релевантне литературе, Чаба Ковач показује до каквих друштвених, политичких и привредних промена је дошло у посматраном периоду и на који начин се обичан човек њима прилагођавао. После овог, следи рад „Опис неизрецивог. Четрдесете године 20. века у колективној историјској свести, у сећањима нових сведока“ који је написао Арпад Пап. Овај рад има за циљ да обухвати етнолошка истраживања периода 1941–1948, као и да представи методологију истраживања и резултате рада мешовите академске комисије коју су формирале две националне академије наука – српска и мађарска. Користећи се махом оралном историјом, аутор је успео да полазећи од „малих“, личних историја формира ону „велику“. Његов рад са изворима показао је и постојање одређених законитости у процесу фолклоризације догађаја, као и то како се са сазнавањем потиснутих сећања могу преиспитивати флоскуле о црно-белој представи добра и зла. Трећи текст који је сврстан у другу целину зборника носи наслов „Живот у Банату под немачком окупацијом 1941–1944. Ток животне свакодневице и развој мађарског идентитета у светлу листа *Торонтал*“ а написао га је Ференц Немет. Овај интересантан текст полази од, за мађарски живаљ разочаравајуће и неочекиване, чињенице да Банат за разлику од Бачке није окупирала мађарска већ немачка војска. Тиме су Мађари у Банату укључени, формално у окупирану Србију, а фактички у немачку окупациону зону, у којој су били грађани другог реда. Аутор указује да је на основу писања листа *Торонтал*, који је излазио у Великом Бечкерек (данас Зрењанину) и који је био пропагандно средство окупатора, немогуће добити објективну слику о политичком животу банатских Мађара, али да је зато могуће реконструисати њихов свакодневни живот, социопсихолошко стање, подвојеност идентитета и, најзад, опазити настајање једног регионалног мађарског иденти-

тета. Поред тога, Франц Немет нас упознаје и са свим идеолошким и другим притисцима са којима су Мађари у Банату морали да живе у годинама немачке окупације. Следи рад Агнеш Озер под насловом „Слика Мађарске у српској штампи између 1941. и 1944. године“ који се бави пре свега сликом Мађарске и Мађара која је за време Другог светског рата створена у окупираној, Недићевој Србији. На основу писања часописа *Ново Време* и *Коло*, који су били у потпуности у духу националсоцијализма и идеологије „нове Србије“, ауторка показује да је, у складу са тим, њихова намера била да о Мађарској и Мађарима пишу као о „савезницима“. Како је штампа у то време стварала претерану и идеологизовану слику стварности, у њој је углавном било места за вести из Немачке, Италије и Јапана, али и из Мађарске, мада су биле малобројне и објављиване искључиво по одобрењу немачке цензуре. Малобројност вести о суседној Мађарској ауторки је указала на апатију, равнодушност и незаинтересованост српског јавног мњења током тешких година немачке окупације. Пети текст који се налази у другој целини зборника *Мађари и Срби са две стране промењиве границе 1941–1948*. написао је Тибор Халас и насловио га „Историја писана судским процесима. Судске пресуде за време мађарске управе 1941–1944“. Ради се о још једном тексту који се бави судбином тзв. „малог човека“ у ратним временима, у овом случају за време мађарске окупационе управе у Бачкој. Кроз призму пресуда које је против појединаца који су осуђивани за вређање мађарске државе или нације, за ширење лажних вести или вређање регента Хортија доносио тада надлежни Краљевски суд у Суботици, посматран је, у суштини, однос тамошњег становништва (како већинског мађарског тако и мањинског српског, хрватског, јеврејског) према властима мађарске државе која се после 23 године вратила на те просторе. Бројни примери пресуда, у већини случајева Мађарима, сведоче о чињеници да је првобитну еуфорију због повратка мађарских власти веома брзо заменило незадовољство услед сурове реалности ратних услова и репресивног Хортијевог режима. Следећи је рад Жужане Мезеи „Извори базе података о жртвама Другог светског рата у архивима Војводине и Србије“. Овај текст из домена архивистике пружа увид у изворе и литературу који су коришћени у раду Српско-мађарске мешовите академске комисије која је, са циљем утврђивања и пописивања жртава и са српске и са мађарске стране у периоду од 1941. до 1948, основана 2011. године. Резултат истраживања за потребе ове комисије био је формирање две базе података о жртвама – једне на српском, друге на мађарском језику. Највећи део извора који су коришћени су архивски извори из архива у Војводини и Београду. Жужана Мезеи нарочито наглашава да су највећи допринос дали архивски извори судских установа, као и документа која су до сада носила ознаку тајности, али и Република Србија која је својим законодавством помогла у откривању чињеница. Сличном тематиком бави се и рад Лајоша Фороа под насловом „Типови докумената везаних за злочине против Мађара 1944/45. године у Архиву Војводине, с посебним аспектом на општину Кањижа“, с тим да се он усредсредило на конкретне изворе који се тичу појединаца. Анализирајући списе Војвођанске комисије за ут-

врђивање злочина окупатора и њихових сарадника, углавном пријаве, записнике, одлуке и пресуде, аутор је увидео низ контрадикторности. Најзначајнијом од њих он сматра појаву да су пријаве подношене и за она лица која су већ била стрељана, тј. накнадно, из чега по њему следи да је постојала претходна намера а да су списи који су настали касније били потребни само као оправдање за већ почињене ликвидације. Форо је приметио и недоследности по питању карактера оптужби – у више случајева, истим лицима су у различитим документима приписивана различита недела. На крају, аутор се залаже да се у случају мађарских жртава у периоду 1944/45. године термин *стрељање* замени термином *ликвидација* јер претходно није постојала судска пресуда. Претпоследњи рад друге целине зборника, „Веће статистичара Среза старобечејског. Прилози функционисању војвођанске јавне управе 1944–1945. године“ написао је Тибор Молнар. Циљ аутора је да на основу докумената статистичког већа Среза старобечејског покаже како је на терену спровођена стабилизација ситуације ради које је успостављена војна управа за Банат, Бачку и Барању 22. октобра 1944. године. Током војне управе, која је била свеобухватна, укључујући и судску власт, формирано је и поменуто веће које је представљало спону између Комисије за испитивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, са једне, и локалних комисија које су деловале у градовима и општинама, са друге стране. Већина прикупљених докуманата односи се на период 1944–1945. и на ратне злочине, стварне или претпостављене извршиоце, на ратну штету и слична питања. Последњи рад друге целине зборника носи наслов „Животни пут једног уваженог Сенђанина и документи о његовој ликвидацији. Андраш Фелшехеђи (1885–1944)“. Његов аутор Ференц Сиђи је покушао да реконструише животни пут Андраша Фелшехеђија који је више деценија уназад био угледна личност мађарске заједнице у Сенти а који је ликвидиран новембра 1944. по доласку партизанских јединица у Војводину. Према документима које је нашао, аутор истиче недоследности у деловању правног система: у различитим документима навођени су различити датуми смрти а пресуда за ратне злочине донета је после ликвидације.

Трећу и последњу целину зборника радова, која носи наслов Промена става и претраживање нових путева: мађине после Другог светског рата, чине само три рада. Први од њих, „Питање граница и Југословени у Мађарској у мађарско-југословенским односима после Другог светског рата“ написао је Арпад Хорњак. Његов текст бави се периодом између 1944. и 1950. године и то нарочито темама које раније нису заокупљале већу пажњу истраживача: положајем становништва у пограничном подручју, положајем двовласника и Југословена у Мађарској, као и процесом повлачења граница. Рад је написан на основу архивских извора доступних у Србији, Хрватској и Мађарској и објављених извора и литературе. Аутор у тексту подвлачи да су на југословенско-мађарске односе после Другог светског рата пресудно утицале из корена промењене политичке околности. Пре свега мисли на промењен однос Титове Југославије према припадницима јужнословенских мађина у Мађарској, које су, за разлику од међу-

ратног периода, коришћене у сврху југословенских политичких циљева па и као средство притиска на мађарску владу. То је значајно утицало да у годинама погоршања односа због Информбироа мањинци доживе знатно погоршање положаја, делом и због чињенице да су насељавали погранични појас. Други рад који је сврстан у трећу целину овог зборника је рад Агнеш Тот на тему „Југословени у Мађарској 1945–1948“. Он се превасходно бави југословенском националном мањином у Мађарској у првим годинама после Другог светског рата и то на основу мађарских извора, почев од докумената државне, као и жупанијске и локалне управе до статистичких података и штампе. Положај југословенске мањине посматран је у контексту југословенско-мађарских односа и то кроз анализу самоорганизованости мањинске заједнице, њеног односа према матици и настојања матице да је искористи за своје циљеве. Осим тога, дат је и историјски преглед промена мањинских заједница од тренутка када су се нашле на тој територији, као и привредни и друштвени положај Југословена у Мађарској после Другог светског рата. Последњи рад треће целине и последњи рад у зборнику, под насловом „Југословенски политички емигранти у Мађарској (1948–1949)“, написао је Петер Вукман. На основу мађарских архивских извора Вукман проучава околности под којима је дошло до организовања заједнице југословенских политичких емиграната, такозваних „информбироваца“ у Мађарској убрзо после објављивања резолуције Информбироа 28. јуна 1948. године. Аутор анализира њихову бројност, социјални састав, старосну структуру и друге показатеље од доласка првих емиграната па све до лета 1949. и хапшења Лазара Бранкова, који је био кључна фигура ове емигрантске заједнице. Лазар Бранков и околности под којима је он емигрирао, као и његова делатност на политичком и идеолошком организовању емиграната посебно су у фокусу аутора. Најзад, Вукман је значајну пажњу посветио и бројним везама емиграната са органима мађарске државне безбедности, која их је надзирала али и користила за шпијунске и диверзантске задатке против Југославије.

Зборник радова *Мађари и Срби са две стране промењиве границе 1941–1948.* добродошао је резултат сарадње мађарских и српских историчара кроз сарадњу двеју националних академија наука. Иако он није и једини резултат те сарадње, јер је до сада израђена база података цивилних жртава српског народа за време Другог светског рата, а у току је израда исте такве базе када су у питању мађарске жртве непосредно по окончању рата, за историчаре у Србији овај зборник има посебну вредност. У средишту пажње, мада не и искључиво, налазе се Мађари у Војводини и њихова судбина а аутори чланака су такође Мађари, било из Мађарске било из Србије (Војводине). То српским историчарима и читаоцима у Србији уопште пружа прилику да се на српском језику упознају са резултатима рада мађарских колега када су у питању теме око којих до данас није било сагласности. То је прилика да сазнамо како други виде себе, како они виде неке за Мађаре или за Србе болне догађаје из прошлости, како виде и доживљавају улогу Мађара или Срба у тим догађајима, једном речју то је прилика да упо-

знамо ставове мађарске историографије и да сазнамо како догађаји из периода од 1941. до 1948. године изгледају из њихове перспективе. Наравно, као и увек када је у питању научни дијалог, неће се свако сложити са свим оценама догађаја или са свим виђењима процеса који су изнети у радовима на страницама овог зборника, и то је природно. Колико је природно толико је и неопходно да би у будућности и око најболнијих тема могло да дође до сагласности, чиме би се избегло да такве теме ометају добре и пријатељске односе српског и мађарског народа и њихових држава.

Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ

Слободан П. Селинић.
Србија и језички сукоб у Југославији 1967.
Београд: Институт за новију историју Србије, 2017, 473.

Упркос новој идеологији и усвајању нових вредности, социјалистичка Југославија није успела да превазиђе противуречности унутрашњег развоја и изазове међунационалних односа који су оптерећивали државу од тренутка њеног настанка. Политичка, социјално-економска трансформација, изазови сложених међународних прилика, коначно једнако сложени међунационални односи оптерећивали су живот државне заједнице. Прихваћеност флоскуле о великосрпској хегемонији, оптерећеност тешким наслеђем Другог светског рата, као и константност и континуитет присуства „на терену“ непревазиђених разлика и сукоба који су попримали јасно национално обележје, чинили су да национално питање остане простор сталних изазова у развоју и историјском трајању југословенске државе. Може се рећи да није било јавног простора где се, макар у пригушеном облику, национално питање у мањој или већој мери није манифестовало. Није стога чудило да ни питање употребе језика није успело да се задржи у оквирима искључиво лингвистичких анализа и научних дебата, већ напротив, оно добија место прворазредног политичког питања. Односно, језичко питање (оцена природе, развоја, међуодноса, сличности или разлика, употребе српског односно хрватског језика у заједничкој држави) измицало је оквирима научног и постало простор „одбране“ националног интереса и идентитета. Слободан Селинић у монографији *Србија и језички сукоб 1967*, у издању Института за новију историју Србије, анализира тренутак када су језичко питање и дебате о језику доживели кулминацију појавом „Декларације о имену и положају хрватског књижевног језика“ са хрватске стране, односно „Предлога за размишљање“ као одговора са српске. Српско-хрватски језички спор, односно реакцију српских интелектуалаца, затим и партијских институција и јавности, аутор обрађује кроз три тематске целине